

M a r i a T i l k

Ajalookandidaat, Tallinna ülikooli kasvatusteaduste instituudi dotsent

Narratiiv muinasaja kasvatuses

RESÜMEE

Narratiivne lähenemine kasvatus ajaloo uurimisel annab ühelt poolt lisavõimalusi elustada eri aegade ja kultuuride kasvatusseisundit. Teiselt poolt rikastab see üldistavaid karakteristikuid.

Riigieelses ajas kujunes mütoloogiline maailmanägemine oma tabude, õiguse ning seadustega, kohustusliku initsiatsiooniga, teadjate-õpetajate-šamaanide autoriteedi ja vastutusega. Narratiiv lubab kasvatusajaloos näha kasvatusaspektide laia spektrit, mis eksisteerivad müüdi täiuses ja terviklikkuses: filosoofia, ajalugu, poeesia, eetika, eepiline kirjandus, kunst ja kasvatus. Iga aspekt sulandub tervikusse, mis toetub müütilisele mõtlemisele. Sellest kaugest perioodist on meieni jõudnud paljud kasvatusarusaamad ja neid on enam, kui esmapilgul võiks arvata.

Narratiiv kui arhilugu on inimõõnlemisele ja keelele omased iidsetest aegadest. Lugudel oli püha tähendus ning

need sisendasid hirmu ja omasid autoriteeti. Kirjakeelse ühiskonna kasvatusmudelid võime näha narratiivkasvatust selle täiuses. Järeltulijaid kasvatati ja valmistati eluks ette lugude jutustamise kaudu. Lood ise olid kasvatusnarratiivid. Neid oli tohtu hulk, igal rahval omad. Kuid ühiskonnas oli alati kogutud tarkuse edasiandmine ja kinistamine.

Järgnevalt on analüüsitud narratiivkasvatuse põhiobjekti ehk müüdi kui iidset kasvatusnarratiivi. See näitab, et kasvatamine müütide kaudu oli muinasajal põhiline õpetus looduslike tingimustega kohanemise ning töö- ja võitlusvõtete omandamise kõrval.

Märksõnad: müüt ja selles sisalduvad kirjakeelse inimese kasvatamise aspektid: filosoofia, religioon, eetika, haridus, esteetika, rituaal.

Sissejuhatus

Kasvatamine toetub alati suuremal või vähemal määral kasvatusnarratiividele ning seda väga pikas eelajaloolises ja ajaloo fikseeritud ajas. Juba väga ammu mõjutas sootsium järeltulijaid megavõi arhilugude kaudu.

Ka tänapäeval kasutame lugusid (näiteks tekkimise, olemise või kulgemise selgitamist) nii igapäevases õppeprotsessis kui ka meedias. Narratiivi või loo vahendusel anname praktilisele elule vormi ja sisu, korrastame loogiliselt oma kogemust.

Pealtnäha kauge muinasmaailm oma loomislugudega on meile lähemal vaatlusel paljuski mõistetav ja maailmapildi kujundamisel sarnaste alustega. Nii mõnegi aspekti uurimine toob avastamisrõõmu.

Suurimad õpetlikud ja tegelikult sügavalt kasvatuslikud lood on kõikidele rahvastele ja kultuuridele tuntud *müütide*na. Müüt (kr *mythos* – sõna, jutt) on muistend, mis käsitleb üleloomulikku maailma, maailma tekkimist, jumalate ja muinaslooliste kangelaste tegevust.

Nüüdisaja kiires elus ei teadvusta me, kuivõrd järgime oma tänapäevastes kasvatusmudelites kaugete esivanemate tähtsustatud nähtusi ja tegevusi, muuhulgas näiteks toidulaua ja söömise sakraalsust või askeesi, mis oma eri vormides on läbi aja inimest distsiplineerinud, ohverdamist, sõnakasutuse pühadust, tantsu müstikat ja palju muud.

Käesolevas artiklis on narratiivi käsitletud kui olemise lugu pikas ajalõigus. Narratiivid on kõikjal. Neid võib nimetada inimkogemuse organiseerimise mehhanismideks või olemise korrastajateks. Näiteks käis inimesega alati kaasas lugu elukaarest: tulemisest, olemisest ja minemisest. Olenevalt nende lugude ajalooliselt konkreetsetest tunnetuse teedest on nad lokaalsed või üldisemad, kuid kujundavad lõppkokkuvõttes piiritletava sfääri mingis aegruumis. Nad õpetavad.

Samal ajal on müüdis võimalik näha eri aspekte, mis kõik omamoodi mõjutavad inimest. Seepärast on vaadeldud müüti filosoofilisest, religioosest, eetilisest ja esteetilisest aspektist.

Metodoloogia

Narratiivi teooriaid on palju. Peamine, mis neid ühendab, on püüd kindlaks määrata jutustuse mõtet kujundavad põhimõtted.

C. Levi-Strauss esitas esimesena narratiivi struktuurse analüüsi. Vaadeldes müüte kui mõningate põhiteemade variatsioone, pidas ta müüdis kõige olulisemaks mitte selle sisu, vaid universaalseid mõtteoperatsioone reaalsuse organiseerimisel ja klassifitseerimisel (Trotsuk 2005, 56).

Brockmeier ja Harre hindavad narratiivi kui keelelise toodangu kõige üldisemat kategooriat. Seda mõistet tuleks nende arvates kasutada eelkõige kui mitmete instruksioonide ja normide väljendust mitmesugustes kommunikatsioonipraktikates. Kuigi narratiiv näib mingi kindla keelelise ja tunnetusliku olemisena, tuleks seda vaadelda kui reeglite jada, millesse on lülitunud kõik see, mis on antud kultuuri raames kooskõlastatud ja hästi toimiv (Brockmeier ja Harre 2000, 38).

Narratiivne analüüs lubab teoreetilisi tõlgendusi ühildada ajalooüldmõtte detailide tunnetamise tundlikkusega. Ajaloole narratiivse lähenemise olulised tunnused on

- *retrospektiivsus* – minevikusündmuste vaatlemine läbi oleviku ja tuleviku prisma;
- *perspektiivsus* – sündmuste ajaloolise hinnangu sõltuvus ajaloolase maailmanägemisest;
- *valikulisus* – olulise materjali väljavalmimine;
- *spetsiifilisus* – ajaloolise teadmise mõju identiteedi kujunemisele;
- *kommunikatiivsus* – kultuurilise diskursuse mõju ajaloolisele teadmisele;
- *fiktiivsus* – ajalooliste tõlgenduste sõltuvus sotsiaalsetest tingimustest (Trotsuk 2005, 58).

Pedagoogika ajaloo perioode kasvatusnarratiividena vaadates on võimalik suurendada saadava üldpildi „punktide arvu” ja nii seda tihendada.

Müüdist kui kasvatusnarratiivist

Müüt, müütiline mõtlemine oli äärmiselt oluline kasvatustegur. Tegemist oli suulise mäluga, mida anti edasi põlvest põl-

ve. Müüt on üks tähtsamaid märksõnu maailmakultuuris üldse ja selle kohta on Euroopa teadlastel hulk teooriaid (vt Škuratov 1997, 201). See on lugude lugu, meie teadvuses peegeldunud sündmus, mis ei tunne erinevust tõe ja väljamõeldise vahel. Ta on kõrgeim ja ainuke, sõnas kinnistunud tõde. Müüt ei erista ka individuaalset ja üldist, sest ta on alati kollektiivse teadvuse ja usu vorm. Müüdid sisaldavad palju informatsiooni inimese tähelepanekute looduse kohta. Kunagi oligi müüt sugukonna teadvus (Golan 1991, 22).

Ent müüt pole üksnes algeline, ajalooliselt esmane kultuurivorm. Ta pole ka tänapäeval kusagile kadunud, ta on igavene. Kuid tänapäeval ei omanda müüt iial niisugust jõudu kui loodusrahvastel, sest see pole ainus meie maailma kohta käiva teabe vorm. Me püüame müüti kõrvalt vaadelda ning tema mõju alt vabaneda (mis sünnib siiski harvemini, kui me seda tahaksime). Kuid müüdi abil saab tänapäevalgi arvamust kujundada ja seega inimest kasvatada.

Kauges minevikus ei tunnetanud inimene üldse oma eraldatust ümbritsevast. Kõik sulandus looduse hingestatud ühtsusesse, muutis kergesti kuju. Kõik oli kõiges. Me tunneme müüte üldiselt kui jutustusi jumalatest, sest meieni on need jõudnud ülestähendatuna kirjallikes allikates, seega müüdi sünnist väga palju hilisemas versioonis. Müüt aga sündis ammu enne kirja, inimese enda ja looduse seose hägusas äratundmises ning püüdes sellest aru saada. Jumaladki ilmusid palju hiljem.

Müüt käis religiooni eel, õigemini sisaldas endas kõiki hiljem eraldunud vaimse tegevuse vorme: filosoofiat, religiooni, ajalugu, teadust, luulet, kunsti, eetikat, haridust. Kultuur oli veel mütooloogilise olemise täiuses, spetsialiseerumata. „*Elu maagiline imiteerimine mitte ainult ei fokuseerinud endas ärkava teadvuse kiiri, vaid sai ka kultuuri eelvormiks, milles teatud ajani saidki toimida maailma peegeldamise nooremad vormid: religioon, kunst, teadus.*” (Kulturologia 1998, 153).

Müüt ühendas kergesti sündmused, paigutas need ajas ümber, muutis episoodide järjekorda, lõi uusi seoseid. Müüt ei anna vastust, kui kaugest minevikku ta kujutab. Ta eraldab vaid mõned

globaalsed muutused, ajastute vahetus: *kuldne aeg, hõbedane aeg...* Ta liigub *jumalate ajast kangelaste aega*. Jumalad on väljaspool aega, nad on igavesed. Kangelased jõuavad samuti jumalate juurde, kuid on inimestele lähemal, sest nad elasid kunagi maa peal ja see on eepiline minevik. Just seda aega pidas silmas prantsuse kultuuri- ja kunstiajaloolane I. Taine, kui kirjutas: „*Tõeliselt ideaalne looming ilmub tohutul hulgal vaid eelajaloolistel loomulikel aegadel ning tuleb pöörduda tagasi inimkonna kujunemise, tema lapsemeelsete unenägude aega, et leida kangelasi ja jumalaid*” (Taine 1996, 300).

Müüdis elustus ja jätkus sugukonna mälu. Inimene oli surelik, kuid ületanud surma läve, sündis ta teistsugusesse ellu. Ent ka lühike maapealne elu oli jumalate ja surnud esivanemate pideva kontrolli all. Nemad olid kehtestanud seadused, mida anti edasi suulises traditsioonis ja säilitati kollektiivses mälus. Nemad olid juba ammu ette näidanud igapäevase käitumise etalonid, olid andnud eeskju (Eliade 1998a, 37). Esivanemate kultus nõudis nende määratlut ja selgeks õpetatud seaduste täpset täitmist, seaduste eirajaid või lohakaid täitjaid tabas karistus. Vana oli tähtsam kui uus, sest kõik vana oli juba kogemuslikult kontrollitud, seega kindel ning turvaline. Esivanemaid peeti alati targemaks.

Suur lugu (tavaliselt loomislugu) mõjutas inimest nii sisemiselt kui ka väliselt. Selles oli juba oma protomoraal: müüdi süžee ütles alati, mis õige ja mis vale. Kõiki viit meelt mõjutav, alati rõhutatult emotsionaalne, tabudega kaugelt olmedetailidesse ulatuv olemise seletus tuletas inimesele meelde võimsate jõudude pidevat kohalolekut ja huvi inimese vastu (Frazer 1963, 90). Inimene omakorda talletas mõtetes ja mälus korraldused, põhjendas need enese jaoks ja püüdis väljapoole näidata, et ta mõistab, teab, oskab ja tahab need omaks võtta. Sellega oli väga ammu tähtsustatud ka *rituaal* koos kindlate žestide, helide, liikumiste, värvide ja lõhnadega. Müüt oli seega võimas kasvatusnarratiiv, õpetlik lugu, mille ees oli aukartus.

Kui aga inimese sõltuvus loodusest vähenes, tekkis sotsiaalne diferents-

rumine ja tööjaotus, kujunesid riigid ja seadused, lagunes ka müütiline mõtlumine kui vaimse elu kõikehõlmav voog. Erilised inimgrupid täitsid nüüd oma kindlaid funktsioone: preestrid, õpetlased, õpetajad, kunstnikud, arhitektid, luuletajad, muusikud, tantsijad tegelesid kõik mingi konkreetse ja kitsama vaimse elu lõiguga.

Müüdi filosoofiline ja religioosne aspekt kasvatusnarratiivina

Filosoofia käsitleb narratiivi kui vahendit inimese enese identiteedi leidmisel – narratiivis jutustaja „objektiveerib oma enese subjektiivsuse”. Müüdi filosoofiline ülesanne oli maailmapildi korrastamine. Siin- ja sealpoolsusele anti kulgemise reeglid, sõnastati põhjuse-tagajärje seosed. Arhilugu jäi pulseerima aegruumis, lohutas ning võimaldas mõistvale ja alistuval inimesele elurõõmsat loovat tulevikku. Inimesele anti aega ja võimalus leida oma „mina”, kohaneda ning omaks võtta tabud mitte ainult väliste keeldudena, vaid ka sisemise tunnetatud paratamatusena.

Müüt õpetas inimest eriti lugupidavalt suhtuma kolme kõige olulisemasse punkti elukaarel: sündi, uue elu loomisesse (seks ja abielurituuaalid) ning surma. Need ajamomendid jäid inimesele kauaks tõelisteks imedeks. Ega asjata ümbritsenud just neid sündmusi kõige arvukam rituaalidekogum, sakraalsus, salastatus ja lugupidamine. Võrreldes tänapäevaga, mil sünd on juhuslik, seks on madal mäng ja surma ees on hirm – kuivõrd enam olemuslikult kasvatavat oli müüdi abil tundma õpitud ja läbielatud olemise tunnetamine!

Meie esivanemad olid animistid. Nende maailmanägemine oli seotud eelkõige looduse täieliku tunnetamisega elukeskkonnana. Mütoloogilise mõtlemise aluseks oli enda tunnetamine looduse ühe osana, mitte looduse kuningana.

Ürgse narratiivi *religioosse* aspekti võtsid enda kontrolli alla preestrid. Oli oluline hoida maailmakord stabiilsena ning kujundada ja rõhutada mälus hirmu jumalate ees. Lisaks tuli korraldused ja seadused arusaadavalt lahti seletada või kehtestada kindlad keelud. Preestrid olid elanike kõige targem ja autoriteet-

sem grupp. Nemad oskasid lihtsurelikega manipuleerida ja kasutada arhilugude lahtiseletamisel erinevat rõhuasetust, detaile peita ja salastada. See säilitas müstika, hirmu ja uudishimu ning tugevdas usku. Preestrid tundsid „jumalate keelt”, oskasid jumalatega suhelda, aga võtsid selles suhtlemises ka põhi-vastutuse enda kanda. See andis neile ulatusliku ja pideva kontrolli õiguse. Lihtsurelikel tuli vaid järgida reegleid ja pidada kinni tabudest.

Kuid hirm võimsate jumalate ees kujunes juba müütilise mõtlemise ajal väga tugevaks kasvatuslikuks ja distsiplineerivaks hoovaks. See süvenes hilisemates, eriti monoteistlikes religioonides veelgi. Religioosnes ühiskonnas ei ole kohta karistamatusel. Ei saanud tekkida arusaama „kui keegi ei näe, siis keegi ei näegi”. Meie paraku kasvatame oma lapsi just nii.

Narratiivi *ajalooline* aspekt jäi filosoofide, preestrite ja eepiliste laulikute kontrolli alla. Üksikjuhtumite ja mälestuste teoreetilisel üldistamisel kujunes uus teadmine sotsiaalsetest nähtustest. Ajalugu esitas seda kui ajas korrastatud sündmuste seeriat.

Teaduse alged iidse kasvatusnarratiivis

Müüt oli seotud ka *teaduse* arenguga ning oli selle aluseks. Loodusteaduslike ja enamiku tehniliste teaduste empiirilised alused kujunesid neoliitikumis. Samast ajajärgust mõeldes võime rääkida ka rakendusteaduste algusest. Hakati tegelema põlluharimise, karjakasvatuse ja käsitööga, ehitati elamu ja asulaid, raviti haavu ja haigusi. Arendades nii tähelepanu- ja üldistusvõimet ning leiutades, kogusid neoliitikumi inimesed andmeid ja teadmisi taevakehade liikumise, Päikese ja Kuu tsüklilisuse, aasta-aegade vaheldumise kohta. Nad õppisid loendama ja mõõtma (matemaatika alused), õppisid tundma vee, tule, looduses kasutatavate materjalide omadusi (füüsika, keemia, mehaanika alged), jälgisid elusolendite käitumist, oma isikliku organismi (bioloogia, meditsiin). Praktilise tegevuse käigus, katse-eksitusemeetodil kujunesid ka tehniliste teaduste alused – materjalitundmine, põllumajandus, ehitus (Sapronov 1998, 103). Kõik

need teadmised ja arusaamad olid kaua sulandunud üldisesse olemise tunnetamisse – olid Suure loo (enamasti loomisloos) osa.

Luule ja kirjandus iidse kasvatusnarratiivis

Müüdi pikaajalise suulise mälu kaudu kujunes *eepliline luule*. B. Russell rõhutas, et keelel on kolm otstarvet: osutada faktidele, väljendada kuulaja seisundit ning muuta kuulaja seisundit (Russell 1995, 93).

Tsiteerides Max Müllerit: „Liialdamata võib öelda, et kogu iidse religiooni sõnastik koosneb metafooridest... Ning see on pidev arusaamatuste allikas, kusjuures paljud neist arusaamatustest jäidki alatiseks muinasaja religiooni ja mütoloogiasse” (Cassirer 1998, 569).

Sõnasse suhtumine oligi loodusrahvastel eelkõige sakraalne. See oli jumalate and ja luule kaudu muutus ka selle esitaja maagiks. Sõnamaagiati tunti ja kardeti. Tohutut hulka lausumisi, loitse, pühasid sõnu ei tohtinud alati tarvitada, sest nende kohta kehtisid mitmesugused tabud, mida kardeti ja mille võimule loodeti. Sõna väge mäletati ja sõnadega ümberkäimist õpetati maast madalast lastele. Me ei tea täpselt, kui kaugelt ulatub nõue kontrollida oma sõnakasutust, millal juba kehtis karistus sõnutsi kurja jõu juurdekutsumise eest, valetamise või sõnamurdmise eest. Muinasrahvastel oli tuntud väga tugeva väega sõna – *loits*. Loitsud toimisid ja distsiplineerisid (Tilk 1999, 58). Loitsud olid enamasti salastatud, nad kuulusid tarkade valdusse ja olid nende „sõjariistad”. Sõna sakraalsus väljendus nii palvetes kui ka tänuhümnides, mida tunnevad kõik rahvad ja mis hämmastavad meid oma emotsionaalsuse, täpsuse ja jõulisusega. Nendes loitsudes-palvetes oli tegemist eriti kontsentreeritud sõna-energiaga, kuid ka tavakeeles oli kõikidel rahvastel keelatud tühi sisutu jutt – loba.

Väga kaugelt minevikku ulatub nime pühaks pidamine. Nimi arvati olevat isiklik ja seepärast kõige tugevam loits. Sellega olid seotud tabud. Väeti lapse nimi oli salastatud, samamoodi hoiti salajas ka inimese tõeline pärisnimi ehk väega nimi. Võimsate jumalate nime ei tohtinud asjata lausuda. Väega sõna ehk

loitsude häälega ütlemine või laulmine lisan kõvasti mõjujõudu. Seepärast õpiti ammusest ajast kindlaid sõnavormeleid, loitse ja needusi sõna-sõnalt pähe. Kaugest ajast on pärit uskumus, et kuni mäletatakse oma surnud sugulast nimepidi ja seda nime aeg-ajalt kõvasti hüütakse, lauldakse, koratakse, senikaua see inimene tegelikult elab.

Samal ajal olid au sees muistsed vägilasjutud ja -laulud, mida lauldi, skandeeriti (vahel mingi instrumendi saatel) ja mida noored armastasid kuulata. Nendelgi lauludel oli tähtis kasvatav roll. Kangelaslaulude esitamisel summeerus laulu informatsioon ja esitaja-maagi vägi: sõnarütm, intonatsioon, esitaja karisma, aga ka esitamise paiga sakraalsus ning aeg.

Oluline õppimise vorm pidi olema ka mnemoonika ehk mälu treenimine. Kirjaeelsel perioodil anti kogu sugukonna tarkus edasi suuliselt. Selle info kogus oli aukartustäratavalt suur. Omalt poolt ei tohtinud midagi lisada ega ära unustada, sest õigest mälestusest olenesid head suhted kaitsejumalatega. Seega peame kindlasti järelutama mingisuguse mnemotehnika olemasolu, vastasel juhul ei oleks olnud võimalik kõiki legende, hümnide, pärimusi, lugulaule mälu talletada. Ilmselt tuli silmas pidada ka rütmi, pulsi oskuslikku kasutamist nii mäluhümnide, lugulaulude, hümnide, loitsude või palvete esitamisel. Kõike seda esitati perioodiliselt, korduvalt. Kindlatel tähtpäevadel võimendas esitust laiendatud rituaalide kogum. Kõik pidi meelde ja hinge kõlama jääma. Koos muusika ja tantsuga oli see üks võimsamaid kasvatusnarratiivi mõjuvõid. Liikumise-, laulu- ning sõnumirituaalide kogum moodustas sünergia, mis mõjutas tugevasti iga osalejat.

Muusika ja tantsu mõju iidse kasvatusnarratiivis

Laul seostati sõnakasutusega. Me ei tea täpselt, milline oli muinasrahvaste vokaalne treening, kuid et seda tehti, tõestab ülestähenduste järgi kangelaslaulike olemasolu ja arvukus. Ühiskond pidas laulikute väge väga lugu. Laulik oli demüür, looja. Tema vahendusel sõna mitte ainult et kõlas, vaid ka teostus. Karistavad sõnad, needmised ja vanded tapsid neid, kelle vastu nad olid suuna-

tud. Önnesoovid, tervitused, pühitus ja kiitus olid suunatud elluäratamisele ja andsid tervist, eluenergiat. Sõna jõud võis uskumuse järgi tappa ja ka ellu äratada.

Pole olemas rahvast, kes ei musitseeriks, nagu pole ka ühtemoodi musitseerivaid rahvaid. Igal rahvusel on oma originaalne *muusika*. Musitseerimise eripära seondub ethnose eripäraga, näiteks asunduse kliimaatiliste tingimuste ja sellest tingitud tegevusaladega (Tšerednitšenko 1994, 19).

Muusika on inimese loomulik eneseväljenduse vahend, üks märgikeeltest, mida inimene kasutab ja mis on arvata- vasti ürgsem kui verbaalne keel. Küllap algas muusikakeel loodushääle imiteerimisest. Kasutades oma hääleaparaati, lülitas inimene sellesse intuiitiivselt ka rütmi. Inimene ise koosneb ju rütmidest, ta tunnetab loodusrütme ja saab tuge võngete sünkroonsusest. Müütides on muusikale omistatud suur vägi. Sageli nimetatakse lugudes ülivõimete ka kangelasi-laulikuid või võimsaid nõidu, kes teostavad end laulmise kaudu. Muusika oli jumala and ja laulmine oli loitsimine. Ladina verb *canto* ('laulan') tähendas algselt 'loitsin, nõiuin, võlun' (Siitan 1998, 11).

Muusika aitas hirmu ületada, andis julgust ja vaprust algavaks võitluseks. Seepärast kuulus ta kaua aega võitlusrituaalide hulka ja oli sõjas oluline toetaja. Muusika kaudu sai alati edasi anda ka kõige õrnemaid tundeid.

Liikumise kontroll algas muinasinimesele *žesti* õppimisest. Žestidel oli tähendus, mida tuli teada ja õigesti kasutada. Žestide abil anti edasi küllaltki keerulisi ja mitmeplaaniilisi informatsiooni nii inimestele kui ka jumalatele (alistumise, palve, nõusoleku žestid). Žestikeel oli samuti osaliselt salastatud.

Maailmatunnetamise ja seetõttu ka peo kui rituaali üks kindlaid koostisosi ja elutõdede õppimise vorme oli *rituaalne tants*. Tants oli inimese hinge väline avaldus. See oli sageli eluõpetuse edasiandmine, oluliste palvete esitamine jumalatele, nende viha leevendamine, abi otsimine – igati tõsiseltvõetav maagiline protseduur. Tantsu jõudu kasutati ka võitluskunstides, eriti Idamaades. Kindlas järjekorras sooritatud liigutused väljendasid sisemisi pingeid ja eesmärgi.

Näiteks imiteerivad *kung fu* poosid ja liikumine loomade, lindude ja putukate liikumist. Võitleja pidi loodust võimalikult hästi tundma õppima, et saavutada sellega lõpuks täielik harmoonia.

Seega oli tants üks elu õppimise vorme. Rituaalne liikumine oli püha, selle puhul koondati kogu füüsiline energia, mõttetöö ja fantaasia. Ega pühad tantsud ole asjata paljudel loodusrahvastel seniajani salastatud.

Soojas kliimavöötmes elavate inimeste riietus on napp. Seal on kujunenud visuaalne harjumus identifitseerida inimest mitte ainult näo, vaid kogu keha muskulatuuri järgi. Sellest tulenebki soojamaarahvaste arenenud tantsuplastika. Inimese väljendusrikkus peegeldub plastiliselt artikuleeritud rütmide koosluses. „Alasti” inimeste muusikas prevaleerib rütm. Külmema kliimavööndi „rietatud” inimesed on seevastu andekamad melodias.

Tantsu õpiti, seletati lahti, sellele keskenduti. Tantsude kaudu suudeti omandada vaimude, tootemloomade, jumalate kuju. Maagiline tants oli ka üks enesetäiustamise moodus. See oli kunst, mis stimuleeris elujõudu, taastas energiat, äratas loome- ja improvisatsioonivõime. Iidsetest aegadest alates on püha ja maagiline tants kõikide tsiviilsatsioonide rituaalide vahetu osa (Illustrirovannaja istorija... 1993, 21).

Šamaanid ja kultusejuhid läksid maagilise tantsu vahendusel transsi. Rituaalne tants oli alati vaimu ja liikumise süntees. Seega oli tants üks elu õppimise aspekt. Tantsusse on suhtunud läbi aegade äärmise tõsiduse, aukartuse ja tähelepanuga. Inimene kehastus tantsus ümber, samastus jumalaga ja sai jõudu, et minna edukale jahile, sõjakäigule või mereretkele. Ühtlasi sai inimene tantsu kaudu jumalalt ja vaimudelt kinnitust, et temaga ollakse rahul.

Kunst kasvatusnarratiivi elemendina

Ka müüdi *kunstiline* aspekt on kasvatusnarratiivis oluline. See väljendas inimese sisemisi arusaamu, hirme ja lootusi. Inimene õppis tundma ilu ja harmooniat, kujundas ilu mudelid, õppis nautima ja jäljendama. Alates koopajoonistest ja lõpetades arhailiste templitega liikus ini-

mine oma arengus korrastavate harmooniareeglite poole. Sündis *esteetika*.

Üks arhailisemaid inimloomingu vorme on ehtimine. See unikaalne nähtus on omane ainult inimkultuurile. Ehete, märkide, ornamentide ja värvide kaudu edastas inimene informatsiooni, mis muutus õige vähe ja mida anti ühesuguselt edasi põlvest põlve. Ehe oli nagu sõnum, teadete kompleks, mida tuli osata lugeda. Suulise kultuuri inimeseks olemise kogemus kirjutati ehte varal üles ja anti edasi selle tõrje- ja kaitsemaagiline, ravi- ja värvimaagiline, aga ka nimemaagiline aspekt.

Ehte nagu riietuseseme kujunduseski oli oluline sõnum ornamendil. Maagiline ornament ja püha muster tegi ehte sakraalseks. Ornamenti suhtuti kui jõuallikasse, mis suudab kaitsta, aga ka ise toimida. Püha muster puhastas, õilistas ja korrastas maailmapilti. Eheteid ja ornamente ei mõeldud välja ega tehtud lihtsalt kellegi tuju järgi. Nii nende valmistamise kui ka kandmisega oli seotud kindel normistik. Ehete ja ehtimise intiimsem külg on inimese ühendus oma kaitsevaimude ja hingekujutelmadega, see on piir oma sisemise ja ümbritseva välise ruumi vahel.

Mida mitmetähenduslikum ja salapärasem oli märk, seda sügavam jälg jättis ta tunnetesse, teadvusse ja mällu.

Kõlbluse olulisus kasvatusnarratiivis

Müüdi kui terviku „lagunedes” ja eri aspektide professionaalsete kontrollijate tekkides ei kujunenud *kõlblusel* eraldi kontrollijaid. Preestrid rõhutasid eetiliste normide seost jumalate tahtega. Õiguse ja seaduse tundjad, kes tõstsid terve hulga endisi käitumiskorraldusi seaduslike normide tasandile, rõhutasid riigi ja valitsuse ning riigivõimu toetatava kohtu kontrollivat ja karistavat jõudu. Õpetajad püüdsid järgmisele põlvkonnale edasi anda just seda sanktsioneeritud käitumiskorraldust. Ka tauniti mitte ainult sõnakuulmatust, vaid nõuti vanemate austamist. Eelkõige tuli arvestada esivanemaid, kes olid juba läinud teispooldusse ja seega ühinenud sugukonda kaitsvate vaimude või jumalustega, muutunud võimsaks ja samas ohtlikuks. Filosoofid arutlesid eetikaseaduste sisu üle.

Edaspidises mitme tuhande aastases arengus jäigi eetika vaimse elu eri voolude tabamatute piiridega koostisosaks.

Perekond kasvatusnarratiivis

Perekonnaga seoses tekkis terve hulk tabusid. Eelkõige kujunesid tabud sünni, seksuaalsuhete ja surma vallas. Sellega seotud rituaale õpetati ja õpiti maast madalast. Ka töövõtteid õpetati lapsele perekonnas: ema näitas tütrele ja isa pojale, kuidas tuleb käituda, töötada, jahti pidada või söödavaid taimi korjata. Sealjuures olid perekonnas rangelt jaotatud soorollid. Meestel oli meeste-, naistel naistetöö. Isa-ema olid huvitatud, et nende lapsed oleksid terved ning suudaksid võimalikult hästi omandada inimesele, seega sugukonna liikmele kohase mõtlemise ja käitumise. Samas kehtis ka tunduvalt karmim looduslik valik: ellu jäid vaid kõige tugevamad ja tervemad lapsed ning täiskasvanuks jõudsid saada neist vaid tähelepanelikud õppijad ja vanemate kogemuste ülevõtjad. Eluiga oli suhteliselt lühike, õppida tuli kiiresti ja suuri vigu teha ei tohtinud. Inimene austas jumalaid ja kuulas nende sõna.

Nagu öeldud, oli elu ritualiseeritud, individuaalsuse ilminguks oli suhteliselt vähe ruumi. Laps püüdis kasvades võimalikult täpselt vanemaid jäljendada. Vanema ja lapse vahele jäi alati mingi distant, kogemuse salapära. Noorem ei pidanud ainult õppima ja jäljendama, vaid ka lihtsalt ootama, kogema küpsemist ajas.

Hariduse põhijooned kasvatusnarratiivis

Haridusel oli müüdis samuti iidsetest aegadest oluline osa, sest rituaalseid toiminguid juhtisid suguharus alati teadjad, targad, šamaanid, nõiad. Nemad oli jumalate ja igavikuga tihedamalt seotud, nemad teadsid salastatud informatsiooni, nemad valitsesid sugukonna kaaslasti. Eelkõige aga olid nad *õpetajad*. Ei tohi unustada, et valitsemine ja juhtimine tähendasid vaadeldaval perioodil ennekõike vastutust. Targad sõltusid jumalate loodud korrast veel enam kui hõimu lihtliikmed ning pidid sageli oma eksimused lunastama elu hinnaga. Nad olid ühes isikus õpetajad, kohtunikud, ravitsejad, nõuandjad ja preestrid. Neil lasus

suur vastutus ka endale järeltulijate leidmisel ja õpetamisel. Kõrvalmärkusena tuleks meenutada, et tarkuse all mõisteti eelkõige intuitsiooni ning sellel põhinevaid teadmisi ja oskusi. Õpetajad olid seotud initsiatsiooni riitustega ja vastutasid ka selle ülitähtsa toiminguga eest.

Initsiatsioon oli ajamoment, mil kontrolliti jutustava kasvatusel ehk narratiivkasvatuse tulemust. Kõigi loodusrahvaste juures peavad lapsest välja kasvanud noored läbima mitmesuguste riituste kogumi, mille abil täiskasvanud saavad kindlaks teha, kas nooruk või neiu on küps täiskasvanute ridadesse kuuluma. Enamasti oli loodusrahvaste initsiatsioon seotud valurikaste kehaliste katsete, pika paastu ja psüühiliste katsumustega, nt pikk üksiolek, mediteerimine, hirmu ületamine jms. Initsiatsioon oli sel ajal inimese elus niivõrd tähtis, et selleks valmistuti tegelikult lapsest peale. Selle eksami edukas sooritamine oli noore inimese elu üks põhilisi eesmärke (Eliade 1998b, 413).

Initsiatsioon oli kasvatusel võimas stiimul, sest oli ka võimalik seda eksamit mitte läbi teha või halvasti sooritada (mis peaaegu võrdus läbikukkumisega). Noor inimene teadis, et ta peab nendes katsetes kogu oma füüsilise ja vaimse jõu kontsentreerima ning et see kõik on väga valus, vaevaline ja hirmus. Kuid samas oli see riituste kogum tohutu eneseteostus, see oli kui küpsustunnistus ning sellena väga oodatud ja soovitud. Olla sugukonna täieõiguslik liige tähendas kollektiivsust rõhutavas ühiskonnas äärmiselt palju. Initsiatsiooni edukas läbimine tähendas ühtaegu perekonna loomise õigust. Juba müüdi perioodil oli rituaalides üldse ning eriti initsiatsiooni rituaalides palju salastatud. Ka olid initsiatsiooniriitused läbi aegade olnud suunatud rohkem meestele. Tegelikuses oli noor inimene initsiatsiooni sooritamise ajaks läbinud pikaajalise ja mitmekülgse väljaõppe. Palju salastatud ja uut õpiti ka initsiatsiooni käigus. Terve ümbritsev sootsium jälgis nii väljaõpet kui ka sooritust, kiitis ja halvustas, ning nende samade inimeste keskel pidi nooruk edasi elama. Uus olek tegi talle kättesaadavaks tarkuse, teadmised: nüüd ei olnud ta mitte ainult ümbersündinud, vaid ka haritud, ta sai teada tõe. Seega

oli initsiatsiooniriitustel juba ürgühiskonnas kasvatav, hariv ja distsiplineeriv osa. Ka tüdrukuid allutati initsiatsiooniriitustele, kuid seda siiski vähem valuliselt ja vähem hoolikalt.

Muinasajal on täheldatavad juba ka formaalse hariduse peamised jooned, mis on säilinud tänapäevani:

- ettevalmistus osalemiseks sotsiaalses elus;
- stiihilise, spontaanse, loomuliku, sealhulgas perekondliku sotsialiseerumise täiendamine, mida teostati igapäevaelus kahte moodi: praktilise ettenäitamise ja jäljendamise teel ning spetsiaalselt valitud ja konstrueeritud teadmiste teadvustamise ja omandamise teel;
- sisu valiku kujundasid suuremal või vähemal määral teadvustatud eesmärgid ja printsibid, valik eeldas teoreetiliselt põhjendatud harimise plaani ja selle filosoofiat;
- teostamine institutsioonis, mis kindlustas suhteliselt väikese arvu täiuslikumate ja kogenumate inimeste (õpetajate, kasvatajate) kokkusaamise vähemtäiuslike ning kogenematute (õpilaste, hoolealustega);
- sisu edasiandmine ja omandamine õpetajate-õpilaste erilise vastastikuse koostoime abil (õpetamine ja õppimine), mis oli vahendatav meetoditega, õpetamise tehnoloogiaga;
- eesmärk loeti saavutatuks, plaan realiseerituks ja soovitud tulemused saaduks vaid siis, kui protsess lõppes omandatu avaliku demonstreerimisega – eksami või katsega (Džurinski 1998, 8).

Rituaal kui narratiivkasvatuse meetod

Rituaal saatis inimest sünnist surmani. Iga kombetalitus oli kindel pöördumine jumalate poole: pidulikel juhtudel tänati, sõja eel paluti võitu, jahi eel rohkete saaki ja abi. Sageli olid rituaalid müüdi pidevaks instseneeringuks. Mängu ja töölistust oli raske eristada. Ikka ja jälle mängiti läbi mingi kindel episood paljude inimeste osavõtul. See oli nagu mälu retranslatsioon – mälu edasiandmine nii sõnas kui ka liikumises, tegevuses, mängus, laulus, tantsus, lõhnas, värvis. Laps hakkas kõike seda varakult omandama nägemise ja kuulmise, haistmise ja kompimise teel, ta õppis „kõnelema”

jumalatega oma keha, keele ja mõtte kaudu.

Mängul olid juba iidsetel aegadel oma kindlad moraalsed alused. Mäng allus kokkulepitule, tavaõigusega pühitsetud reeglitele ja oli püha. Mäng oli rituaalse toiminguga – initsiatsiooni, müsteeriumi, õpetuse, loitsimise, laulu ja tantsu – alatine kindel osa. Näiteks võib tuua iidsete tarkuste edasiandmise puhul mõistatuste lahendamise võistlused (Lotman 1999, 159).

Hollandi kultuuriajaloolane J. Huizinga rõhutab mängulisuse funktsiooni kahte aspekti: alati tahetakse kas „midaagi näidata” või on tarvis „millegi pärast võidelda” (Huizinga 2004, 41). Kultuurikes mängudes muutub inimene „näitamise” ajal selle osaks. Kõikide loodusrahvaste tänapäeval jälgitavate rituaalide kõige nauditavam, huvitavam ja individuaalse loominguga poolest rikkam ongi väga tõsiselt võetav mäng. Iidsetest aegadest meieni jõudnud sakraalne mäng peegeldub spordis, sõjas, tantsus, teatris, diplomaatias ja õpetamises enam, kui me esmapilgul endale aru anname. Samal ajal hakkab rituaalses mängus kujunema ka kangelase ja kangelaslikkuse mõiste.

Rituaalidega koos tulevad kasutusele *sümbolid*. Klasside-eelne inimene oskas suhelda ning ka ennast sootsiumis ja looduses kindlalt määratleda sümbolite abil (Cooper 1986, 103). Mingi osa neist muutus salastatuks. Kõik maailma tähestikud on kunagi tekkinud maagilistest märkidest. Inimene oli kaugetel aegadel säärase märkidega vahetumalt seotud: ta tunnetas neis peituvat väge, uskus ja kartis niisugust jõudu ning alistas sellele.

Rituaale toimetasi inimesed, kuid selle kõrgpunktis olid juba tegevad jumalused. Rituaalis jäi saladus sõnastamatuks. Müüdis saladus sõnastati. Müüdist sai verbaliseerunud rituaal. Seega võib määratleda, et rituaal oli sakraalne tegevus, müüt aga sakraalne teadmine ja õpetus. Müüt oli ideaal ja riitus praktika.

Muinasajal oli kogu inimtegevus rituaaliseeritud: töö, sõda, söömine, seksuaalne, suhted, mure, rõõm. Rituaal oli universaalne. Rituaali täideti, et saavutada lähedust ja kui võimalik, ka ühendust

jumalatega. Laps kasvas kõige selle sees, nägi ja koges rituaali, õppis selle kaudu mõistma ümbritsevat maailma. Seega tähendas rituaal inimestele tõelist elu. Kõik teadsid, et kui rituaale ei täida, tuleb maailma lõpp. Iga rituaal täitis maailma korrastamise ülesannet. Igapäevaelu oli lähendatud sakraalsele olemisele, mis nõudis eelkõige *ohverdumist, loobumist*.

Ohverdamine peegeldus ka söömisel. Söödi määratud looma määratud järjekorras, seda tehti laua (kunagise altari!) ääres, tehes kindlaks määratud toiminguid: liigutusi, žeste, mille algne tähendus võis sageli isegi ununenud olla. Olenevalt ajast tuli süüa lubatud toitu, mõnel teisel ajal oli sama toit jälle tabu.

Looma vere, luuüdi, pea ja silmade söömisega on seotud mitmeid toidukeelde ja -käske. Meie sööme tänapäeval nälja kustutamiseks, meelelahutuseks või nautimiseks. Muinasinimesele tähendas söömine püha toimingut. Tema oli kolle püha, söögilaud põhiolemuselt altar – ohverdumiskoht. Seeläbi muutus iga perekonnapea preestriks ning iga söögikord pühaks toiminguks.

Nagu juba öeldud, võis rituaal esineda nii lahjendatud kui ka kontsentreeritud kujul. Rituaali kontsentratsioon oli *pidu*. Etnograafide arvates võisid pidupäevad muinasajal moodustada poole tervest aastast. Tänapäeva inimesel on väga raske ette kujutada, mida tähendas pidupäev muinasinimesele. Tema jaoks muutus aeg sakraalseks. Pidu oli esiaja täius ning inimene ise muutus ja jõudis sellesse aega, läks jumalustele lähemale, jumalikustus. See oli täiuslikkuse nauding. Ning siin muutus rituaal sageli oma kõrgpunktis enese vastandiks. Korrastatuse asemele asus esiaeg ehk kaos ning pidu muutus ekstaatiliseks orgiaks. Ekstaasi tasandil toimus tagasimineks algseks kaosesse. Aastaaegade vahetuse sarnaselt tuli pidevalt sellesse algolekusse tagasi minna ning luua jumalate abiga uus korrastatus, midu varisenuks maailmakord kokku.

Loomulikult olid peod väga erinevad, kuid neid sidus neli sarnast printsiipi ja staadiumi, mille alati läbisid kõik rituaalsed pidustused: puhastamine (rituaalne pesemine, puhtad ja valged rõivad, askees), teekond (eri pikkusega nii ajas

kui ka ruumis), ohverdamine (parim, „tükk enda küljest”) ja jumalikustumine (jumalatega ühine söömine) (Eliade 1999, 329).

Kokkuvõtteks

Muinasaja kasvatust uurides võime täie tõsidusega sukelduda mineviku eri aspektide fantastilisse kirjusesse, mis sarnaselt suuremate või väiksemate oja-kestena jookseb kokku laia jõkke, mis ongi lõpmatu suur lugu. Ükskõik millist elutahku me ka ei vaataks, leiame seal müüdi ja selle kasvatusliku iva. Kirjakeelse perioodi inimene sai eluks korraliku, hästi läbimõeldud ja rangelt teostatud kasvatuse, lähtudes vastava ajajärgu tingimustest.

Kuna elutingimused olid tunduvalt karmimad ja eluiga lühem kui praegu, tuli läbiproovitud reegleid ja tavasid täita vastu vaidlemata. Kui aga vaadelda müütilise perioodi kasvatusnarratiivi kui tervikuid ehk müüti kasvatuslikus paljususes, siis võib kindlalt väita, et inimene sai „mitmekülgse hariduse”, mis võimaldas elurõõmsat ja loovat ellusuhtumist.

Ülalvaadeldud aspektid on jälgitavad ka tänapäeva kasvatusmudelites. Meiegi vajame rituaale, kasutame arvukalt sümboleid, anname edasi informatsiooni kirjanduse, luule, kunsti, muusika kaudu. Samal ajal on eesmärgiks terviklik kasvatusmudel ehk teisisõnu kasvatuse eri aspektide integratsioon.

Kirjandus

Brockmeier, I. ja Harre, R. (2000)

Narrativ: problemy i obeščaniya odnoi alternativnoi paradigmy. *Voprosy filosofii* 3, 32–48.

Cassirer, E. (1998) *Izbrannoje: opyt o čeloveke*. Moskva: Gardarika.

Cooper, J. C. (1986) *Lexikon alter Symbole*. Leipzig: VEB E. A. Seemann Verlag.

Džurinski, A. N. (1998) *Istorija zarubežnoi pedagogiki*. Moskva: Forum-Infram.

Eliade, M. (1996) *Mify, snovidenija, misterii*. Refl-buk, Vakler.

Eliade, M. (1998a) *Mif o vetšnom vozvraščeni*. Sankt-Peterburg: Aleteia.

Eliade, M. (1998b) *Svjaščennye teksty narodov mira*. Moskva: Kron-Press.

Eliade, M. (1999) *Očerki sravnitel'nogo religiovedenija*. Moskva: Ladomir.

Frazer, J. G. (1963) *The Golden Bough*. Macmillan Paperbacks.

Golan, A. (1991) *Myth and Symbolism in Prehistoric Religions*. Jerusalem.

Huizinga, J. (2004) *Mängiv inimene. Homo ludens*. Tallinn: Varrak.

Illustrirovannaja istorija sujeverij i volšebstva: ot drevnosti do naših dnei. (1993) Kieiev: Ukraina.

Kulturologija. (1998) Rostov: Smösl.

Lotman, J. (1999) *Semiosfäärist*. Vagabund.

Russell, B. (1995) *Uurimus tähendusest ja tõest*. Tallinn: Hortus Literarium.

Sapronov, P. A. (1998) *Kulturologija*. Sankt-Peterburg: Sojuz.

Siitan, T. (1998) *Õhtumaade muusikalugu I*. Talmar & Põhi, Avita.

Škuratov, V. A. (1997) *Istoričeskaja psihhologija*. Moskva: Smösl.

Taine, I. (1996) *Filosofija iskusstva*. Moskva: Respublika.

Tilk, M. (1999) Keelemaagiast. J. Aavik Keeleuuenduslik kirjastik. Artikleid ja arhivaale. B3. Tallinn.

Trotsuk, I. V. (2005) Narrativ kak meždisciplinarnyj metodičeskij konstrukt v sovremennyh socialnyh naukah. *Vestnik RUDN* 6–7, 56–74.

Tšerednitšenko, T. V. (1994) *Muzyka v istorii kultury*. Dolgoprudnyi: Allegro-Press.